

De Bastaardarend *Aquila clanga* nog niet uit het oude Europa verdwenen

Gerard Ouweneel

In 1976 begonnen Karel Voous en Henk Slijper in het tijdschrift *Lepelaar/Vogels* met hun serie *Roofvogels en Uilen van Europa*. Deze zou in 51 afleveringen doorlopen tot in 1984. Aan de volgorde van de te behandelen soorten ging enig gepuzzel vooraf. Vogelbescherming gaf er de voorkeur aan om eerst inheemse, dus ‘gewonere’ soorten naar voren te halen. Voous hield eraan vast te openen met de Bastaardarend, als symbool van het ‘in stilte verdwijnende Oude Europa’. Met in het kielzog van die verdwijning ook de andere roofvogels, waar het in 1976 wel naar uitzag.

Voor die somberheid had Voous reden. Een jaar eerder was *Birds of Prey in Europe* uitgekomen. De auteur Maarten Bijleveld voerde de research voor deze studie uit in de beroerdste periode die de roofvogels van ons continent en daarbuiten ondergingen – het bindwerk van het boek kreeg dan ook een inktzwarte kleur mee. De afname begon al op te vallen in de tweede helft van de jaren vijftig. Voorafgegaan door een conferentie in Cambridge volgde in 1964 de Eerste Conferentie over Roofvogels en Uilen in Europa in Caen, Frankrijk. De ICBP, het latere BirdLife, was de organisator. In Caen rapporteerden vertegenwoordigers van een aantal West- en Zuid-Europese landen over de roofvogelsituatie in eigen land. Die rapporten waren ronduit alarmerend. Gesignaleerd werd onder andere dat er, ter ondersteuning van dringend noodzakelijk geachte beschermingsmaatregelen, een in vele Europese talen gesteld boekwerk over roofvogels en uilen onmisbaar was. Van dat boek kwam het nooit, maar dat is een ander verhaal.

Henk Slijper toog aan het portretteren, waarvoor hij, om een impressie te krijgen van de biotopen, ook in Oost-Polen kwam. Of hij daar Bastaardarenden zag, is mij onbekend.

Hybridisatie

Op grond van persoonlijke gesprekken kwam Bijleveld veertig jaar geleden uit op 20 tot 30 paren Bastaardarenden voor Polen en tussen de 1000 en 1500 paren voor het Europese deel van de toenmalige Sovjet-Unie, dus inclusief Oekraïne, Wit-Rusland en de Baltische republieken. Vanaf rond 1980 kreeg de op menig terrein met mystiek omgeven Bastaardarend meer aandacht. Het kwam tot conferenties waardoor er een netwerkje van specialisten met de soort ontstond en er recentere cijfers voorhanden kwamen van de populatieomvang. Wit-Rusland meldt 150-200 paren, Litouwen niet meer dan vier, uit Letland de laatste jaren helemaal geen en Estland 20-30 stuks. Oekraïne komt uit op 10-20 paren. Dan praten we over ‘pure’ paren, waarover straks meer.

Van Rusland aan deze zijde van de Oeral is geen recente schatting bekend. Voor een gebied van totaal 1.5 miljoen km², dat zich uitstrekt over het Europese deel van het Wolga-Oeralgebied en West-Siberië, kwam een schatting van 1607-1960 paren uit de bus, waarbij de rapporteurs de kanttekening maakten slechts 10% van dit immense territorium daadwerkelijk te hebben uitgeplozen. Dat waren gebiedsdelen met naar hun smaak geschikt habitat. Zou de Bastaardarend in de niet-onderzochte streken dezelfde dichtheden behalen, dan zou de totale populatie drie- tot vijfmaal hoger uitkomen. Zal dat niet gelden voor het hele broedgebied van *clanga*, een enorme zone die reikt van Oost-Polen tot langs de Amur, tegen de Japanse Zee aan? En waarin slechts beperkte regio's zijn onderzocht? Een aantalschatting maken van de wereldpopulatie is dan ook een hachelijke onderneming. Bij de deelgebieden waarvan onderzoekers wel in staat waren een aantal te presenteren loopt als een rode lijn een afname door de schattingen, met als schril voorbeeld de gang van zaken in de Vologda-regio in noordwestelijk Europees-Rusland. Bij een onderzoek zestig jaar geleden in een 112.000 hectare metend gebied kwam daar een dichtheid van 1.25 paren/km² uit de bus. In hetzelfde gebied kwamen in het begin van deze eeuw onderzoekers niet verder dan 0.1 paren/km².

Deze cijfers komen uit *Orlik grubodzioby*, de in 2014 in het Pools, Engels en Russisch verschenen studie over de Bastaardarend, die zich toespitst op het onderzoek dat de Polen aan de soort verrichten in hun Biebrza-vallei. De auteurs wijzen erop dat bij de aantalbepaling is gebleken dat, als gevolg van het moeilijke onderscheid tussen *clanga* en de Schreeuwend *Aquila pomarina*, zich dusdanige determinatiekwesties voordoen dat beide soorten vaak door elkaar worden gehaald. Die verwisseling manifesteert zich over het gehele gezamenlijke broedgebied, dat reikt vanaf Oost-Polen tot ruwweg de Oeral. Daar vindt bovendien tussen *clanga* en *pomarina* hybridisatie plaats, een fenomeen dat óf meer wordt onderkend en in ieder geval in frequentie toeneemt. In Letland zijn nu al jaren geen 'pure' paren meer, uitsluitend gemengde. In het noorden van Belorussia nemen gemengde paren in hoog tempo de plaats in van pure stellen. En in Polen bestaat naar schatting inmiddels ruwweg 50% van het bestand uit gemengde paren. Boeiend is dat er in deze eeuw enkele malen de aanwezigheid van een gemengd paar werd vastgesteld in Mecklenburg, dus buiten het verspreidingsgebied van *clanga* en in het klassieke West-Europese broedgebied van de Schreeuwend.

Degene die de naam Bastaardarend heeft bedacht, behoeft zich voor die vondst niet op de borst te kloppen. De naam heeft niets uit te staan met hybridisatie. Voous veronderstelt dat Bastaardarend in de negentiende eeuw als 'boekennaam' is bedacht. Eigenhuis (2004) spitte de achtergronden van die boekennaam verder uit.

Biebrza

Bij twee eerdere bezoeken aan de Biebrza-vallei een kwart eeuw geleden, kreeg ik geen zicht op Bastaardarenden. Toen al, en ook nu, houden de Polen de kaarten dicht voor de borst als het om *clanga* gaat. Geef ze eens ongelijk. In mei 1999 zagen we ze schitterend in Wit-Rusland, tijdens een bootreis de Pripjatrivier af, van Pinsk naar Turov, een vaartocht die ik graag nog eens zou willen maken.

De redenen om in mei 2015 weer naar Oost-Polen te rijden was de omineuze mededeling van Onno de Bruijn dat het ook daar met het landschap de verkeerde kant opgaat. Ook inspireerde de tentoonstelling *Holland op zijn mooist* over de Haagse School, waarin schilders als Roelofs, Maris en Gabriël het Nederlandse landschap van de negentiende eeuw neerzetten, taferelen waarvan we destijds tijdens Oost-Europese bezoeken zeiden 'zo moet het er bij ons ook ooit hebben uitgezien'. Ik hoop dat u *Holland op zijn mooist* ook op u hebt laten inwerken. En tenslotte had een lid van het Poolse beschermingscomité toegezegd een dag met me mee te willen gaan.

Bij aankomst in het Biebrzagebied op 9 mei was het ontbreken van water een voltreffer op het netvlies. Ik kreeg te horen dat dit al voor het tweede voorjaar in successie het geval was, met als oorzaak geen sneeuw in de voorafgaande winter. Mocht deze ontwikkeling doorgaan dan voorzien de Polen voor de Biebrza grote beheersproblemen.

Zicht vanuit een boomtop op het beekdal van de Hwozna, in Białowieża National Park, 8 juli 2004 (Foto: Willem van Manen). De stand van de Schreeuwarend in het Nationale Park is de afgelopen decennia gecrasht van zeker 8 naar hooguit 3 paren. Bastaardarend komt hier niet voor, en staat voor het verleden alleen als zeldzaam geboekstaafd. *View of the Hwozna valley in Białowieża National Park, eastern Poland, 8 July 2004. Breeding site of Lesser Spotted, not of Spotted, Eagle.*

Met een onbehoorlijk lage temperatuur en een dik wolkendek bracht de 11^e mei zeker geen uitgelezen roofvogelweer. Op aanwijzing zaten we rond 10.00 uur in een wijd graslandgebied op een T-splitsing van kleiwegen. Deze wijde kavel maakte deel uit van een mozaïekgebied. Later voegden zich twee Duitser bij ons. Volgens onze zegsman kwamen in dit terrein nogal eens Bastaardarenden jagen zodat ik me concen-

treerde op omliggende bosranden. Het pakte anders uit. Na een uur passeerde er een adulte Zeearend *Haliaeetus albicilla*. Deze volgend kreeg ik zicht op een roofvogel die hoog en ver weg wat rondhing. Zeer donker, compacte bouw en brede vleugels waarvan, toen de vogel in glijvlucht afvloog, de handvleugels wat afhingen. In een andere richting was er even later een tweede exemplaar met een identieke jizz, ook ver en hoog. Ik kwam tot de slotsom 'dat zijn ze' en ook voor de Duitsers stond Schelladler vast. Soms waren de vogels uit zicht, maar steeds kwamen ze terug en wellicht was er op zeker moment nog een derde. Tweemaal ondernam een exemplaar een baltsvlucht, indrukwekkende de ruimte doorklievende loopings waarbij de vogel het bracht tot tientallen meters hoge verticale banen. Bij gunstige lichtval vertoonde een van de exemplaren tijdens het cirkelen op de bovendelen hel opglanzende lijnen, zodat we aannamen dat het om een nog niet helemaal naar het donkere volwassen kleed doorgeruide vogel ging.

Clanga staat te boek als een 'trage grondarend'. Bij het bekijken van zijn baltsvlucht krijgt dat 'traag' een wat andere dimensie. Van de grote hoogte waarin onze vogels van de 11e mei zich kennelijk thuisvoelden, stond ik niet paf. Eerder, in oktober 1998, hadden Colin Richardson en ik de eerste doorkomende Bastaardarenden van het seizoen op immense hoogte zien passeren in Dubai. En later, in oktober 2008, zagen we ten noorden van Salalah in Oman eveneens op de najaarstrek zijnde Bastaardarenden vanuit grote hoogte invallen.

Krijgt Voous gelijk?

Of de vogels van de 11^e mei 'puur' waren, zal ik nooit weten. *Orlik grubodzioby* wijdt een geïllustreerd hoofdstuk aan die determinatieklus waarbij, veelzeggend, de auteurs voor de afbeeldingen gebruikmaken van gevangen vogels en kleurenplaten. Toen Henk Slijper een halve eeuw geleden naar Oost-Polen reisde om inspiratie op te doen voor zijn treffende biotoopschildering en Karel Voous de uitvaart van *clanga* uit Europa voorspelde, was er geen sprake van hybridisatie. Momenteel zou dat fenomeen wellicht de belangrijkste oorzaak kunnen zijn/worden van de veertig jaar geleden geprofeteerde exit uit Oost-Europa.

Aan de Poolse inspanningen om *clanga* te behouden zal het niet liggen. *Orlik grubodzioby* laat indringend zien wat men allemaal uit de kast haalt om het *clanga* in de Biebrza naar de zin te maken: nestplatforms, het aanbrengen van hooioppers en hoogzits waar vanaf de vogels kunnen jagen, het voorkomen van cainisme door tijdelijk een van de jongen weg te nemen en PR via de filatelie door uitgifte van eerstedagenveloppen. Bij het boek krijgt men een DVD met een afspeelduur van bijna een uur. Hoofdrolspelers zijn een gemend stel, een man Schreeuwend en een wijfje Bastaardarend. Met behulp van een pseudo-zeearend wordt dat wijfje bij het nest gevangen om te worden gewogen, gemeten, DNA af te nemen, te decoreren met ringen en te voorzien van een zender. Het zijn geen scènes die mij tot applaus brachten. Daarvoor ben ik, waarschijnlijk, een (te?) ouderwetse vogelbeschermer, aanhanger van het idee: 'de beste manier om vogels beschermen is ze met rust te laten'.

De DVD heeft geen happy ending. We zien in het winterhalfjaar teamleden naar

Griekenland reizen om gezenderde, in dat land overwinterende Bastaardarenden op te zoeken. Eentje kwam niet verder dan Macedonië, waar de vogel uit de lucht werd geschoten. De tweede vinden ze wel, omringd door het schotenenferno van de Griekse jachtbarbarij. Later in de winter stoppen de signalen abrupt.

Het rijtje bedreigingen dat de Bastaardarend het hoofd moet bieden, hebben we meer gelezen, gevaren met de mens in de hoofdrol. Hoewel we het niet direct spontaan zouden bedenken, houden de Polen er rekening mee dat de hybridisatie tussen *clanga* en *pomarina* ook op ons schuldenlijstje thuishoort. Als gevolg van de doorgaande drooglegging en ontginning van het specifieke clangahabitat, het moerasbos, verliest de soort steeds meer habitat en voedsel. In het daarvoor in de plaats komende biotoop voelen Schreeuwarenden zich wel thuis en weten ze voldoende voedsel te bemachtigen, hetgeen de mannetjes aantrekkelijke partners maakt voor de wijfjes van Bastaardarenden. Dit is, althans voor zone waarin beide voorkomen in Oost-Europa, de kwestie in een notendop. Lees er meer over in het alleszins aanbevelenswaardige *Orlik grubodzioby*.

Een van de remedies die de Polen aandragen voor het behoud van *clanga* is 'isolatie' van die laatste echte moerasbossen. Op pagina 144 van voornoemd boek staat een afbeelding van zo'n bos', een adembenemend biotoop, dat ik in mei 2015 te zien kreeg. Maar mocht in de loop van deze eeuw de ontwikkeling, zoals deze thans lijkt te zijn ingezet, doorgaan, dan krijgt Karel Voous alsnog gelijk en moeten we straks over de Oeral om Bastaardarenden te zien te krijgen. Daar zijn geen Schreeuwarenden.

Literatuur

- Bijleveld M.F.I.J. 1974. Birds of Prey in Europe. Macmillan Press, London.
- Eigenhuis K.J. 2004. Verklarend en etymologisch woordenboek van de Nederlandse vogelnamen. Stichting Dutch Birding Association. Amsterdam.
- Maciorowski G., Lontkowski J. & Mizera T. 2014. Orlik grubodzioby. The Spotted Eagle – Vanishing Bird of the Marshes. Unigraf, Poznan.
- Maciorowski G., Mirski P. & Väli Ü. 2015. Hybridisation dynamics between Greater Spotted Eagles *Aquila clanga* and Lesser Spotted Eagles *Aquila pomarina* in the Biebrza River Valley (NE Poland). Acta Ornithol. 50: 33-41.
- Redactie. 1964. Europese werkconferentie over roofvogels. Vogeljaar 12: 283-301.
- Voous K.H. 1962. Roofvogels in de lucht: hoe lang nog. Vogeljaar 10: 424-428.
- Voous K.H. 1976. Bastaardarend. In stilte uit het Oude Europa verdwenen? In: Voous K.H. & Slijper H.J., Roofvogels en Uilen van Europa: 84-87. Brill, Leiden.

Adres: Lijster 17, 3299 BT Maasdam, glo@xs4all.nl